

अर्घाबाट प्राप्त केही ऐतिहासिक पत्र

शङ्करमान राजवंशी

वि. सं. २०१२-१७ भित्र पुरातत्त्वविभागमा ठाउँ ठाउँबाट आएका केही ऐतिहासिक पत्रहरूको संग्रह भएको थियो । तिनमध्ये छानवीन गरी कतिपय पत्र पुरातत्त्व-पत्रसंग्रहमा प्रकाशित भए । प्रकाशित हुन बाँकी रहेका वि. सं. २०१२ मा गुल्मीबाट प्राप्त भएका केही ऐतिहासिक पत्र यहाँ दिइएको छ । ती पत्र हाल राष्ट्रिय अभिलेखालयमा छन् ।

वि. सं. १७५३ को
दामोदर सेनको स्याहामोहर

परिचय-

यो पत्र राजा दामोदर सेनले लक्ष्मण थापालाई लेखेको हो । यो पत्र जीर्ण छ । पत्रमा दाहिने छेउ गइसकेको छ । शिरमा कालो छाप छ । छापमा मसी ठाउँ ठाउँमा उडिसकेकोले अक्षर स्पष्ट छैन सक्कलपत्र प्राप्त भएकोले त्यहीबमोजिम उतार यहाँ दिइएको छ ।

मूल-

- १ ॥ स्वस्ति श्री रूपनारायणेत्यादीविविधविरूदावली
विराजमानमानो (स्रत)
- २ श्रीमन्माहाराजाधीराज श्रीश्रीश्री महामोदर सेन देवानां
सदा समरविज (यि)
- ३ नाम् ॥
- ४ लछुमन थापाके यो कवरकैराख्दैविहल अपने षातीर-
नीसासे (व)
- ५ थु अमल करथु सक्वथाकं इती संवत १७५३ साल
फागुना सुदि
- ६ रोज मु. मभागदि वेनी

टिप्पणी-

यी दामोदर सेन तनहुँका राजा प्रतापसेनका छोरा

हुन् । बाजे तुला सेन जीवित छँदै बाबु प्रताप सेनको मृत्यु भएकोले बाजेपछि तनहुँमा यिनी राजा भएका हुन् । यो पत्र गुल्मीबाट प्राप्त भएको हो । यस पत्रमा उल्लिखित लक्ष्मण थापा पनि सायद गुल्मी वा अर्घातिवासी हुन सक्छन् । यस पत्रमा राजा दामोदर सेनले लक्ष्मण थापालाई आफ्नो कबूलबमोजिम काम गरिसक्नु भनी अह्लाएको कुराको भाव परेको छ । मूल पत्रमा अक्षर र अक्षरमा भेद देखिँदैन यहाँ उल्लिखित मुकाम 'मभागडि वेनी' हो वा 'मश्रागडि वेनी' हो यो विचारणीय छ । अर्घामा मघायुम भन्ने ठाउँ छ, केही पर पद्मावती भद्रावती विद्यावती नदीको त्रिवेणी पनि छ । यदि पत्रमा उल्लिखित मुकाम मभागडि वेनी हो भने मघायुम र म भागडिमा प्रायः सादृश्य मिले जस्तो देखिन्छ । यसो भएमा यी दामोदर सेनको अर्घामा पनि अधिकार रहेछ भन्ने हुन आउँछ । पत्रमा तिथि वार नहुनाले गणनाबाट तिथि मितिको निर्णय हुन सकेन तापनि वि. सं. १७५३ मा दामोदर सेन तनहुँमा राजा थिए भन्ने कुरो यस स्याहामोहरबाट सिद्ध हुन्छ ।

वि. सं. १८४० ज्येष्ठ शुदि ८ को
अर्घाका राजा वीरकुमार राजदेवको पत्र

परिचय-

यो पत्र राजा वीरकुमार राजदेवले नरोत्तम जैसीलाई जग्गा बेची गरिदिएको हो । यस पत्रमा साल छैन । यो पत्रको नक्कल प्रति मात्र प्राप्त भएको हो । शिरमा छापको मोटामोटी नक्सा दिइएको छ । नक्साको बाहिरपट्टि शाके १७०५ संवत् १८४० टिपिएको छ । 'सकल बमोजिम नकल ठीक भनी सही गर्ने नारायणप्रसाद' भन्ने शिरको छेउमा लेखिएको छ ।

मूल-

स्वस्ति श्री रूपनारायणत्यादि विविध विरूदावलिराजमान मानोन्नत श्री मन्माहाराजाधिराज श्रीश्रीश्री मदीर कुमार राजदेवानां सदा समरविजयिनां आगे नरोत्तम जैसिका रूपया पाच शय अठसठ्ठि अकेपि ५६८ इति लीयी एतिमध्य रांपोत माहा घेत मुरा विस् २० हसिधुर माहा आपनै षाईल घेत मुरा अठ्ठाइस् २८ काभ्रावोट माहा वल्याष वास्याको अंतर घतिको षाईल घेत मुरा सय अकेपि १०० वाधा लेषि दिञ्चु साछि मिझार दशरथ थापा निलकण्ठ राना सित थापा जयेभद्र पाडे धिर्जे षड्का दलपति बुढा मिति जेष्ठ सुदि ८ रोज १ मुकाम अर्धा शुभं

कर्ता रविनारायण शाह
ह. चौ. नरध्वज शाह
ली. धनेश्वर

टिप्पणी-

अर्धा गण्डकी प्रदेशको एउटा जिल्ला हो । यो जिल्ला हाल लुम्बिनी अञ्चलमा पर्दछ । विक्रमको अठारौं शताब्दी-तिर गण्डकी प्रदेशमा चौबीसी राज्य थिए । तिनै मध्येको यो एउटा राज्य हो । यो पत्रमा राजा वीरकुमारको मुकाम अर्धा भन्ने स्पष्ट उल्लेख हुनाले अर्धामा वीरकुमार राजा थिए भन्ने कुरा यस पत्रले प्रमाणित गरिदिएको छ । यस पत्रमा उल्लिखित मितिको गणना गरी हेर्दा वि. सं. १८४० बाट आएको पञ्चाङ्ग यस प्रकारको छ-

वि. सं. १८४० ज्येष्ठ शुक्ल

गते	तिथि	वार	घडी	पला
ज्येष्ठ	२९	अष्टमी	आदित्य	३१ २

वि. सं. १९३१ को जङ्गबहादुरको तल दिइएको स्वका-पत्रमा यी वीरकुमारलाई शाह भनी लेखिएको छ । यस-कारण यी वीरकुमार शाह हुन् भन्ने बुझिन्छ । वीरकुमारको पत्रको अन्त्यमा लेखिएका मानिस मार्फतवाला हुनुपर्छ । तिनमा कर्ता रविनारायण शाह र ह. चौ. नरध्वज शाह वीरकुमारका तातेदार जस्ता बुझिन्छन् । पत्रमा साक्षी बस्नेहरू मिझार थापा राना पाँडे खड्का परिवारका छन् । यसबाट राजा वीरकुमारको दरवारमा तिनीहरूको संबन्ध रहेछ भन्ने बुझिन्छ ।

वि. सं. १८९० फाल्गुन वदि ६ को
श्री ५ राजेन्द्रविक्रम शाहको लालमोहर
परिचय-

श्री ५ राजेन्द्रविक्रमले पुजारी नित्यानन्द जैसीलाई गुठी चलाऊ भनी अर्धाको महाकालीदेवीको गुठी थामी यो लालमोहर गरिदिएको हो । नकल पत्रबाट उतार गरी यहाँ दिइएको छ ।

श्री

श्री बुर्गाञ्ज्यू

श्रीमहाकालीदेवी

१

स्वस्तिश्रीमन्महाराजाधिराजकस्य पत्रम्

आगे पुजाहारी नित्यानन्द जैसीके अर्धाका अम्बलमध्ये -१- को नित्य नैमित्य पुजा चलाउनलाई कम्पु पल्टन कम्पनिका जागीरमा नदरियाको तप्सिलवमोजीम जमा घेत मुरी ६० र वक्ति वालन निमीत्त लाकुरीवोट षरक समेत अधिदेषि गुठी रह्याको रहेछ सोहीवमोजीम आज पनी गुठी थामी बक्स्यौं इति जगाका पैदावारले नीत्य नैमित्य विधीपूर्वक पुजा गरी हाम्रो जय मनाई सेष रह्याको आफुले षानु आफना षातिज्मासंग गुठ जानी चलं गर

तप्सिल

चनौट्याको वगर तेस्को साँध पूर्व षोलो दषिन नौविस्याको मुहान पश्चिम चनौट्याको पुरानु आलि-उत्तर भोर्दी षोलाभीत्रको घेत मुरी १३५
ऐजन् चनौट्या घेत मुरी १५० मध्ये ११०
पलै ब्राह्मणिको जफति उलवाड घेत १७
ऐजनको घोचक धारापानी घेत १८
लाकुरिवोट्या षरक तेस्को साँध पूर्व वाटामाथी चौलाउन्याको षष दषिन जाउ-या षोलो पश्चिम चोवाहा षोलाको ठीक उत्तर धैन्यानीमुतिको तेछौं वाटो १

इति सम्बत् १८९० साल मिति फागुन वदी ६ रोज ७ शुभं

मार्फत प्रोहित रघुनाथ अर्ज्याल

वि. सं. १९०२ वैशाख वदि ८ को श्री ५
राजेन्द्रविक्रम शाहको लालमोहर

परिचय-

श्री ५ राजेन्द्रविक्रम शाहले अर्धाका महाकालीदेवीको पुजा चलाउन र मन्दिर मरमत गर्नाका निमित्त गोकुल

पाध्या र चुरै पाध्याका नाउंमा अख्त्यारी दिई गरिदिएको लालमोहर हो । यो पत्र नक्कलबाट उतार लिई दिएको छ ।

श्री

श्रीमहाकाली देवी

१

स्वस्ति श्री गीरीराजचक्रचुडामणी नरनारायेणेत्यादी वीवीधवीरुदावली वीराजमान मानमानोत् श्रीमन्महाराजाधिराज श्री श्री श्री महाराज राजेन्द्रविक्रम शाह वहादुर सम्सेर जङ्ग देवानां सदा समरविजयिनाम्

आगे गोकुल पाध्या चुरै पाध्याके अर्घा रजस्थलका दसैमा दरीयाका मामुलि जगाका पैदावारले -१- को नित्त नैमित्यक पूजा गरी दुवै दसै गर्नु अघीदेषि आजसम्म चली आयाका पाठ पूजा कत्ति नघटाउनु दसैका काममा रह्याका कामदारको आजसम्म षाईपाई आयाको मामुलि नगदै दस्तुर दिनु तिमिहरूले षान्या दस्तुर तिमिहरूले षानु रजस्थलमा वस्न्या रयतले अनेत्रको झारा नजानु देवालय भक्त्या विग्याको बनाउनु नेवारहरूले साजविहान पुजालाई वत्ति धागो पुन्याई भजन् गर्नु तिनीहरूका घरमा अघीदेषि पनि चौधरीको घरगनी लाग्याको रहेनछ अव उप्रान्त पनि चौधरीले घर गनी नलीनु दसैलाई चाहीन्या रागा वोका अघीदेषि चली आयाका गाउवाट लीनु गाउघरले पनि मोल ली दीनु काज नअडकाउनु भन्या थीति वाधि अर्घाको मोहर हानी तिमि दुईलाई अषत्यारी गरी वक्थौ आफ्ना षातिरजमासंग मामुलि जगाका पैदावारले -१- को नित्य नैमित्यक पूजा चलाई उसै गरी हात्रो जय मनाउन्या गर इति संवत् १९०२ साल मीति वैसाष वदी ८ रोज ४ शुभं

मार्फत माथवरसिंह थापा
मार्फत जङ्गवहादुर कवोर
मार्फत उमाकान्त उपाध्या

टिप्पणी-

अर्घामा श्री दुर्गा महाकाली देवीको प्रसिद्ध मन्दिर छ । प्रतिवर्ष त्यहाँ दसैपूजा हुन्छ । देवीको नित्यपूजा चलाउन जग्गा गुठी रहेको कुरो पहिलो लालमोहरमा उल्लेख भएको छ । यहाँ पूजा चलाउने पुजारी जैसी हुँदा रहेछन् भन्ने कुरो पहिलो लालमोहरबाट ज्ञात भएको छ । पहिलो लालमोहरमा मार्फत पुरोहित रघुनाथ अर्ज्याल

लेखिएको छ । यसकारण श्री ५ राजेन्द्रविक्रमका पालामा यी रघुनाथ अर्ज्याल पुरोहित थिए भन्ने स्पष्ट छ । दोस्रो लालमोहरमा मार्फत माथवरसिंह थापा जङ्गवहादुर कुवर उमाकान्त उपाध्याय छन् । माथवरसिंह वि. सं. १९०२ ज्येष्ठ ६ गते दरवारको षड्यन्त्रमा जङ्गवहादुरद्वारा मारिए । गोकुल पाध्या चुरै पाध्याको सायद उमाकान्त उपाध्यासंग सम्बन्ध भए जस्तो बुझिन्छ । उमाकान्त उपाध्याय राजदरवारमा भारदार देखिन्छन् ।

वि. सं. १९३१ माघ शुदि ८ को श्री ३
जङ्गवहादुरको रुक्कापत्र

परिचय-

श्री ३ को रुक्कापत्र कम्याण्डर इन चीफ जनरल रणउद्दिपसिंहले अर्घा रजस्थलका गुठियार देवीदास भुसाललाई गरिदिएको हो । यसमा अर्घा रजस्थलका महाकाली देवीको प्रतिवर्ष चैतेदसैको गुठी चलाउने विषयको कुरा छ ।

श्री

श्री महाकाली देवी

श्री ५ सर्कार

१

स्वस्ति श्री महति प्रचण्ड भुजदण्डेत्यादी श्री श्री श्री माहाराज जङ्गवहादुर राना जि. सि. वि. आण्ड जी. सी. येस्. आइ. थोड. लिन् पिम्माको काङ वाङ स्याम् प्राइम मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफ कस्ये रुक्का-

स्वस्ति श्री मद्राजकुमार कुमारात्मज श्री कम्याण्डर इन चीफ जनरल रणउद्दिपसिंह कवर राना कसे पत्रम्

आग्ये अर्घा रजस्थल वस्न्या गुठियार देवीदास भुसालके अर्घाली राजा जिल्ला राई पश्चिम सिसवन्गढबाट अर्घा आउदा नीज राजाका गुरु हात्रा पुर्षा रामभक्त भुसाल हुनाले कुलायेन पनि राजा र भुसालका येके पुजेका हुदा -१- लाई तिमिले आवाहन गरी वोकी जानुपर्छ भन्याछ -१- लाई वोकी नीज राजाका साथमा आई अर्घा पुगदा अर्घा सर गरी अर्घामा वसि -१- को स्थापना गरी नीत्ये नैमित्तक पुजालाई षेत मुरी १६० षरक १ र वडा-दसै चैत्यादसै पर्व पर्वका पुजालाई अर्घा मौलावोट सेरा षेत २। अरु सराजामलाई दरवारबाट रु १३ दीन्या वन्दोवस्त गरी गुठी राख्याका हुन् ३६ पुस्तासम्म मेरा पुर्षाहरूले नीत्ये नैमित्यक पूजा दुई दसै पर्वपर्वका विधि-

विधान गरी गुठी चलाई आयाका रहेछं । हाम्रा जीज्यु नर्तम भुसाल राजा विरकुमार साहाका पाला गोर्षा प्रवेस भयापछी पनी स्व गुठी थामी नीत्य नैमितेक पुजा गन्या षेत मुरी १६० षरक १ का पैदावारले विधीपुरवक पुजा चलाई सेष रह्याको आफुले षानु भन्या लालमोहर १ र मौलावोट सेरा षेत २। का उबजनीले वडादसै गँह्र नीत्ये नैमीत्येक पुजा गर्नु अमालीबाट आउन्या सराजामले चैते दसै गर्नु वीधीवीधान् वली पुजा पाठ गरी सेष रह्याको षानु भन्या मेरा वाज्या नीत्यानन्द भुसाल र कान्छा वाज्या पुने भुसालका नाउमा १ लालमोहर गरी वक्सदा -२- जये नीमीत -१- का स्थानमा साज सवेर नगरा वजाउनलाई वानादार दमाई र भजन् गर्नालाई रजस्थलका नेवार, वडादसैमा मंडक पस्तारमा आफु २ भाईले मात्र काम भ्याई नसकन्या हुनाले ठाउ ठाउमा राषि काम गराउनताई पढेका ब्राह्मण जाची प्रोहित अचार्य ४ वेल-पत्र वोकने नौरथा र हर्के उपासने भुसाल २ पुरान वाचने आरुषर्क वस्ने पंडीत्स्मेत राषन्या वंदोवस्त गरी -२-मा नीज वाज्याहरूले वीतिपारी सनद समेत गराई स्वही गुठी षेतका उबजनीले नीत्ये नैमीत्येक वडा चैते दसै गँह्र र अमालीबाट दीन्या सराजाममध्ये नीज भजनिया नेवारबाट वक्तिको धागो दस्तुर धोति कपडा ली गुठी चलाई आउँदा नीज वाज्या पुने भुसालको पलोक हुदा नीमुषा बालष हामीलाई ह्याई वीचका मानिस नेपाल आई डाटी वीति पारी पुने जैसीलाई वाहेक गरी अधीका मोहर हामी भन्ने येही वडा दसै पर्वपर्वका पुजा चलाउने आफना नाउँमा लाल मोहर गराई लगी जत्रतत्रले वर्ष छ संम अपुरा विधीसंग जवरजस्ती गरी गुठी चलाउदा थरी मुषिया वुढा पुराना सवैले यो गुठीको विधान जत्रतत्र हुनाले पुगेन तिमीहरू अधी-देषिका गुठियारका छोरा नाति हौ तिमीहरूले चलाया मात्र वीधिपूर्वक गुठी चलाउन्या छौ भनी सबैले भंदा ८ सालदेषि नीज राजा जील्ला राईका संतान चौतरीया हरीकुमार साहीलाई मैले संग ली हामी २ भै गुठी चलाई आयाका छौ सनदपत्र मागदा खिचला पनले दियाका थियेनी सनद नभै गुठी चलाउन हामीलाई मुस्किल परेको थियो यो सालदेषि षचपच परेको सनद-पत्र सवै चुरै पाध्याले मलाई स्वपिदिया आफनु राजी-नामा पनि लेषिदिया यस गुठीको वडा दसै चैते दसै पर्वपर्वका काम चलाउनलाई सवै आमदानी धान मुरी ६५ के दर मुरी १ ले रु. ६५ र घ्यूषानी रु. ५ समेत जम्मा रु. ७० आउन्या षर्च भन्या जीसी धान मुरी

४१।१७ नगदी मोरू ६५३।।।३ षर्च हुँछ सालवसाल टूट परी हारा घरघरानाबाट थपी गुठी चलाउन परेको छ ९ सालमा गुठी दरता हुँदा येही वडा चैते दसै पर्वपर्वका पुजा गुठी र नीत्ये नैमीत्येका पुजा गुठी यकै -१-का गुठी भनी दरता हुदा २९ सालसम्म कसर ठेक मोरू ४ तीरी आयाका थिया ३० सालका सवारीमा नीत्ये नैमितेक पुजा गुठी सवारीबाट सेष षानु भन्वा लालमोहर वमोजी मेरा नाउँमा छुटको सनद भयाको थियो ३० सालका वालीलाई नीज चुरै पाध्याले दुवई गुठीको ठेक मोहोर ५ को पट्टा गरी लैजादा मेरा नाउँमा छुट भयाको रुकाले गुठी कचहरीमा जादा नीत्ये नैमी-त्येक पुजाको मात्र छुट भयाको रहेछ वडा दसै पर्व-पर्वका पुजा गुठी छुट भयेन छ भंदा नीत्ये नैमीत्येका पुजाको मात्र मोहोर ४ छुट गरी दिंदा ३१ सालका वालीलाई नीज वडा दसै पर्व पर्व गन्या गुठीको ठेक मोरू १९। तिरी पट्टा गरी मैले लग्याको हो प्रभु यो गुठी पैले रह्यादेषि वीचका ५।६ वर्ष वाहेक हाम्रा पाला आजतक हामीले गुठी चलाई आयाको छौ सेष षानु भन्या सनद पनि छन् येस्ता गुठी गँह्र २४ सालदेषि नेकी छापका रुकावमोजी छुट गरी पाया सो नोकसानी समेत परेको गुठी छुट भयाको छैन मुषे अैन सवाल सनद भोग प्रमाणवमोजी छुट गरी पाउ छुट हुदैन भने गुठी षेत दुई सयेका उबजनी गँह्रले र भजनीया नेवारहरूले दीन्या वक्तिको धागो दस्तुर धोति कपडा ली वडा दसै पर्व पर्व नीत्ये नैमीत्येक पुजा चलाउनु भन्वा अधीदेषि चली आयाका सनदपत्र वमोजी वेहोरा षोली साल १ को ठेक रु. १९। सालवसाल तिरी गुठी चलाउनु भने सनद वक्सया उपजनी गँह्रले नोकसानी सही गुठी चलाई मंदीर भत्क्या विग्याको वनाई हजुर-का जय मनाउँदा हुं भनी तिमीले वीतिपत्र चढाउँदा यो वेहोराको गुठी अर्धा रजस्थल-१-का ठेकको पट्टा गर्नालाई ७ दीनका म्यादको पुर्जी गुठी कचहरीबाट टसाउमु भन्या अैन सवाल छ तापनि म्याद टासनु पदैन साल १ को ठेक रु. १९। सालवसाल तीरी गुठी चलाउनु भन्या गुठी कचहरीबाट यो वीतिपत्र ली रुका दसकत गरी दीनु भन्या-३-साहेवबाट मर्जि भयाको छ भनी प्रमांगी भै सहीछाप गन्या-४-पल्टन ३ पट्टीका सुवेदार जसवहादुर भडारी छेत्रीले ३१ साल पोष वदी १० रोज ७ मा सहीछाप गरी दीयाका प्रमांगी मुताविक ३१ सालका वालीलाई तिमीले लीयाका अर्धा -१-का वडा दसै गन्या गुठी-१-को इस्तक सम्बत् १९३२

साल वैसाक वदी १ रोजदेधि चैत्र शुदी १५ रोजतक वर्ष १ को सावीक ठेक मोरु १९। का दरले सालवसालि इजारा ठेकको पट्टा गरी वक्स्याँ दानपत्र सिलापत्र तार-पत्र लालमोहर पंजील गैह्ल सनदवमोजी र अधीदेधि दरी चली आयावमोजी नीत्ये नैमीत्येका पर्वपर्वका पुजा सदावर्त गैह्ल चलाई कामदार कारीदाको वाली दी कवलवमोजीका रुपैयाँ यक किस्ता मार्ग मैनामा सालवसाल दाषिल गरी रसिद ली साल आषिर नाघ्या वासिलवाकि बुझाई फारषति लीनु तिम्रा कवलवमोजी का गुठीका जग्गाजमीन घेत पाषामा षोलो पैरो लाग्यो आगो असीना सुषा बाल ब्रज गैह्ल दैवी पन्थे वाली पाकेन दुध्यो मोही भाग्यो भन्या -२- बाट येक दाम मिनाहा पाउन्त्या छैनौ तिरा घरघरानाबाट गुठी सदावर्त वडा दसै चैते दसै पर्व पर्वका पुजा गैह्ल काम कति नघटाई चलाई दैवी पन्थाको वाली मोहीलाई अँन वमोजी मिह्ला दिनु तिम्रा कवलवमोजीका रुपैयाँ सालवसाल किस्तामा दाषिल गर्न सकेनौ भने किस्ता नाघ्याका मितिदेधि अँनवमोजीका किस्ताषिलापी सुत समेत ली सालवसाली जोडी वक्स्याँला देवालय सतल पाति पौवा मंदीर भत्क्या विग्या बनाउदै रहनु स्व बनायाको मिनाहा पाउन्त्या छैनौ औ दानपत्र सीलापत्र तामापत्र तारपत्र लालमोहर पंजील गैह्ल सनदवमोजी अधीदेधि दरी चली आयावमोजीका वडा दसै चैत दसै पर्व पर्वका पुजा सदावर्त गुठी घेत २ का उवजनी गैह्लले र अधीदेधि दरी चली आयाका दैदस्तुरले चलाउनु गुठी चलाउदा घटाई चलायाको ठह्यो भने जति घटायाको ठह्ये विगावमोजी सजाये होला ' ' ' १ ' ' ' का स्थानमा रह्याका वा गुठी चलाउदा चाहिन्या सावीकवालाले तिम्रा जीमा बुझायाका नगद जीनीस गहना भाडा कपडा लता गैह्ल माल हरायो चोरीयो भन्या तिम्रा पालामा हरायाको चोरीयाको तिमिले सट्टाहा राख्नु गहना भाडा कपडा लता गैह्ल माल भरसष संभार गर्दा गर्दै टुट्फुट् भयो भने गुठी कचहरीमा आई जाहेर गर्नु गुठीमा दरीयाका कामदार कारिदालाई बीना तक्-सीरले षोसी पजनी नगर्नु षोसी पजनी गच्यो भन्या अँन वमोजी बुझाउनुपर्ला भनी सालवसालको रुक्का दरुषतको पट्टा गरीवक्स्याँ आफना षातिरज्मासंग जगाको चल गर ईति संबत १९३१ साल माघ शुदी ८ रोज ७ शुभ

पत्रिी तर्फका कम्प्याडिड जनरल
श्री जगतसम्मेर जङ्ग कवर राणा

टिप्पणी --

अर्घा रजस्थलका महाकाली देवीको जात्रा पूजा चलाउने गुठीयार मुसाल जाति छन् । यी भुसाल राजा जिल्ला राईका गुरुखलक हुन्, जिल्ला राई पश्चिम सिसवन गढबाट आई अर्घा विजय गरी अर्घामा राज्य गरेका हुन् भन्ने इत्यादि कुरा यस पत्रमा उल्लेख छन् । वंशावलीमा चाँहि जिल्ला राई चितवन गढ (चित्तीड गढ) बाट आएका हुन् भन्ने पाइन्छ । यसमा उल्लिखित सिसवन गढ सायद उही चितवन गढ हुन सक्छ । अर्घाका महाकाली देवी जिल्ला राईले साथमा ल्याई स्थापना गरेको भन्ने कुरा यस पत्रमा उल्लेख छ । त्यसको भनाइअनुसार अर्घाका महाकाली देवी निकै पुराना हुन् भन्ने बुझिन्छ । राजा वीरकुमारका पालामा गोरखा प्रवेश भएपछि पनि नरोत्तम भुसालले गुठी थामी पूजा चलाई आइरहेको हो भन्ने कुरा यस पत्रमा परेको छ । गोरखालीले वि. सं. १८४३ भाद्र २६ गते अर्घा विजय गरेका थिए (पूर्णिमा २ अङ्क ६१ पृष्ठ) ।

अर्घाका महाकालीको गुठी चलाउन लाग्ने खर्च जिन्सी-मा धान ४१ मुरी १७ पाथी र नगदमा ६५ रुपिया ३ आना ३ पैसा ३ दाम दिइएको छ । गुठीको आमदानी चाँहि धान मुरी ६५ को दर मुरी १ को रु. १ ले रु. ६५ र घ्यूखानी रु. ५ समेत जम्मा रु. ७० दिइएको छ, आमदानीभन्दा खर्च बढी टुट्टा पर्ने हुनाले थप व्यवस्था होस् भन्ने कुरा यस पत्रमा माग गरिएको छ । यसबाट अर्घा महाकालीको गुठीका लागि धान १०० मुरी चानचुन खर्च लाग्ने रहेछ भन्ने देखिन्छ । वि. सं. १९३१ मा धान १ मुरीको १ रुपिया रहेछ भन्ने कुरो यस पत्रबाट थाहा हुन्छ ।

यसबाट तिनताक अन्नको दरभाउ र अहिलेको अन्नको दरभाउसंग कति अन्तर पन्थो भन्ने तुलना गरी आर्थिक स्तरको इतिहास बुझ्न मद्दत पाइन्छ । यस ताका रण उद्दीपसिंह कम्प्याण्डर इन चीफ र जगतसम्मेर जङ्ग पश्चिम तर्फका कम्प्याडिड जनरल थिए । दुवै जङ्गबहादुरका भाइ हुन् ।

स्थानीय जनता दीलाराम भुसाल, बलबहादुर साही, पीताम्बर भुसाल, नारायणप्रसाद भुसालले दिएका अर्घाको विवरण

यो विवरण पुरातत्वविभागलाई गुल्मी छोटी

गौडाले स्थानीय वृद्ध जनताको सहयोगबाट तयार गरी वि. सं. २०१२ चैत्रमा पठाएको हो । त्यो विवरण-लाई प्रकरणैपिच्छे शब्द छुट्ट्याई हेर्न सजिलो हुने गरी शीर्षक राखी छुट्ट्याई यथावत् क्रमैले यहाँ दिइएको छ । यसबाट पनि अर्घाको विषयमा इतिहास बुझ्न केही मद्दत पाउन सकिन्छ ।

अर्घा

अर्घा पवित्र भूमि भन्ने अर्थ देखिनै असल हुनाले अर्घ्य भन्दथे । पछि अर्घ्य शब्द विग्रँदा अर्घा भन्ने भएको हो भन्ने पुराना वृद्धहरूले भनेका र अर्घाका गुफाहरूमा अधिका सिद्धेश्वरहरूले तपस्या गरी सिद्धि प्राप्त गरी सिद्धेश्वर स्वामी, शशिधर, लक्ष्मीनारायणहरू प्रभु भएका हुन् ।

सीमा तथा सीमाभित्रका मौजा

अर्घाको सिवाना पूर्व गुल्मी र पश्चिम प्यूठान उत्तर धुर्कोट दक्षिण खांची छ । यो चौतर्फीभित्र रजस्थल मौजा १ वागी मौजा १ औवल मौजा १ सढीकर मौजा १ घोराषोरी मौजा १ वांरुक मौजा १ हडसपुर मौजा १ मेहेलपानी मौजा १ धाकावाङ अटजु मौजा १ खन मौजा १ सार्कीधारा सिंधुरे मौजा १ खिलजी मौजा १ अर्धातोस मौजा १ वांला मौजा १ झेडी मौजा १ डीभनो मौजा १ कुर मौजा १ नुवाकोट मौजा १ कीडाडा मौजा १ समेतका मौजाहरू छन् ।

अर्घामा नृसिंहावतार

रजस्थल माझमा ऊचा ठाउँमा छ । वांरुक मौजा-मा श्री नृसिंह भन्ने ठूलो चारपाटे २० गज ऊचा १५ गज चाकलो ढुंगो छ । त्यसको उत्तरपट्टि त्यही ढुंगा समानको अन्दाजी ५ गज ऊचा ढुंगो छ । त्यस ढुंगा-लाई अर्घा श्री नृसिंह भगवानको अवतार हुँदा सो ढुंगा-को माझबाट अवतार हुँदा २ टुक भै अवतार भै हिरण्यकशिपुलाई बध गरी प्रह्लादलाई रक्षा गर्नुभएको हो भन्ने किंवदन्ती छ र पूजा पनि गर्दछन् ।

अर्घाको माले ओडार

औवल भन्ने ठाउँमा माले ओडार भन्ने यौटा गजव-को ठूलो ओडार छ । सो ओडारमा ५, ६ सौ जवान मानिस-

हरू अड्छन् । सो ओडार ठूलो फराकिलो छ भन्ने अर्घा का राजाले थाहा पाई सो ओडारमा सत्संगत लायक तपस्वीहरू छन् कि हेर्न जा भनी आपनु सिपाही मगर-लाई हेर्न पठाउँदा सो मगरले कोही नदेखी फर्की राजा काहाँ आई "माले" भनेकोले अँलेसम्म माले ओडार भनेको भन्दछन् । सोही औवलमा हिउराज भन्ने ठाउँ छ । तहाँ श्री देवीको मन्दिर छ ।

अर्घामा जिल्लाराईदेखिका राजा

अर्घाका उक्त लेखिएका मौजाहरूमा लगभग ४७००० जनसंख्याको वस्ती छ । अर्घामा अर्घा जिल्ला राईले राज्य गरेको सम्म कुरा छ । जिल्ला राई राजाको राज्य तखत मधायु भन्ने टापूमाथि यो टुंडिखेल, सो मधायु-देखि मिलान उत्तरपट्टि मसुरेपाटा भन्ने चौर हो भन्ने कुरा गर्दछन् । सो टुंडिखेल अन्दाजी २ हजार गज लामो र उति गजिलो छ । जिल्ला राईपछि उनका सन्तान श्री हरिहर राई श्री राई श्री कमला राईले राज्य गरे । त्यसपछि विश्वंभरकउ, कालादेउ र त्यसपछि श्रीस्वासिंह, श्री मागुसिंह, श्रीदेउर्चासिंह, श्रीवागसिंह, श्रीमृसिंह, श्रीहुवाम, श्रीवांकाली, श्रीनागी, श्रीछूरी, श्रीतर्फकाहरूले राज्य गरे ।

गढवालका शिवराज शाह

श्रीतर्फकाले अर्घामा राज्य गरेका बखतमा गढवाल देशका राज्यमा मुसलमानहरूले चढाई गर्दा गढवाल देशका राजकुमार राजा श्री शिवराज शाहले आफ्ना सेना फौज मिश्रार दसरथ थापा नीलकण्ठ राणा, सीतल थापा, जयभद्र पांडे, धनञ्जय पांडे, धीर्जे खड्का, दल पति बूढा, रविनारायण शाह, नरेश्वर शाह, धनेश्वर शाह, धनेश्वरहरूका पुर्खा र गुरु प्रोहित रामभक्त भुसाल र अरू नाउँ प्रख्यात नभएका मानिस र हतियार श्री मूलकालीखड्ग, यमखड्ग, सुर्यखड्ग, इन्द्रखड्ग, ब्रह्मखड्ग, विष्णुखड्ग, शिवखड्ग, गणेशखड्ग, चन्द्रखड्ग, अग्निखड्ग र अरू ६४ खड्ग जंजाल तोपसमेत ली गढवाल देशबाट हिंडी अर्घा श्रीठूली देउराली भन्ने महाभारतको डांडोमा आई वास वसी खानपान गरी फौजसहित सुते ।

गढवाली राजा शिवराजलाई

देउरालीमाईको वरदान

पछि राजा शिव शाहलाई निद्रा नलाग्दा श्री देउराली

माई, परमेश्वरी म याहीं जाने हो भन्ने ठेगाना केही नभै त्यसै बीच परी हिंडिरहेको छु, जाने कहाँ हो ठेगाना छैन, बाटामा उपकार निमित्त बस्नु भएको हो, म अनाथ छु, दुश्मनले वास हयो, यस बखत मेरो आधार केही छैन फौज छ तापनि मलाई मात्र हेरी आएका छन्, मेरो आधार तपाईं नै भई रक्षा गरिदिनोस् भन्ने आर्त पुकार गर्दा श्री कालीदेवी प्रत्यक्ष भै हे राजा शिवराज, तिमिले अब दुःख मान्नु-पर्देन तिम्रो दुःख अब छैन, तिमि यही अर्घामा बस्नु पर्छ, यो अर्घाका राजा जिल्ला राईको वंशबाट राज्य छुटे पछि थिति राम्रो र राज्य गर्ने लायकका राजा छैनन्, भोलि अर्घाका राजा रूपदी भन्ने जङ्गलमा फौजसहित ली शिकार खेलन जानेछन् सोही टायममा तिमिले कब्जा गर्नु, तिम्रो राज्य हुनेछ, तिमिले मेरो र तिम्रो पासमा-भएका खड्गसहित हतियारलाई मैसरह जानी आज्ञा-पूजा गर्नु, भनी श्री काली अन्तर्धान हुनुभएछ र श्री कालीका उपदेशबमोजिम कब्जा गरी, पार्थवाड धोवी गौडा भन्ने बाटामा फौज राखी सो हतियारद्वारा जीत भै शिवराज शाह राजा भए ।

गढवालले विजय गरेपछिको अर्घा

पछि अघिल्लो राजधानी मघाथुमबाट पूर्व अन्दाजी ५००० गज फरक हरपीलकोट भन्ने ठाउँमा दरवार बनाई सो हरपीलकोटदेखि ४०० गज फरक टापूमा तीन चोक भएको सत्तल पाटी बनाई १ चोकमा श्री कालिकाको मन्दिर, अर्को चोकमा हातहतियार राख्ने र गुप्त कालिकाको मण्डप बनी बलिपूजा हुने १५ दिन दसैँमा पूजा गर्नेसमेत गरी र अर्को ठूलो चोकलाई पटाङ्गिनी बनाई हातहतियारसमेत सोही ३ चोकमा राख्ने गरी र निसानसमेतका अरू हतियार धोबीगौडादेखि पूर्वमा राख्ने गरेका रहेछन् । सो निसान राख्ने ठाउँलाई अहिलेसम्म निसानको जग्गा भन्ने चलन र दसैँ पूर्णिमाका दिन सोही जग्गाबाट जीतको घाणो आप्पछि श्री देवीको जात्रा गरी देवी कालिकाका मन्दिरबाट निकाल्ने चलन छ ।

पानी खानालाई साउनेपानी भन्ने ठाउँमा इनार धारापानी भन्ने भीरमा पानीको धारा कुडापानी भन्ने ठाउँमा कुवा बनाई सो चोक भएको ठाउँमा श्री कालीको नित्य नैमित्य पूजा पर्वपूजा गर्ने र दसैँ आश्विन शुक्ल पक्ष १५ दिनसम्म र चैते दसैँमा पूजा गर्ने विधान बनाई सो विधानबमोजिम पूजा गर्ने गराएका शिवराज

शाहका छोरा मेधासीराज शाहा राजा भएछन् ।

गढवालीले लिनुभन्दा अघिको अर्घाको घटना

शिवराज शाहले अर्घामा राज्य नगर्दै जिल्ला राईले राज्य गर्दा खांची धुर्कोटका २ जिल्लासमेत अर्घाका राज्य-भिन्नको अर्घा भएकोमा राईहरूको राज्य छुटेपछि अर्घामा हुने राजा त्रिश्वंभर कर्डहरूको दृष्टि नपुगी धुर्कोटमा र खांचीमा अरूले राज्य गरी आएको अर्घाको अंगभंग भएको रहेछ भन्ने मेधासी राज शाहाले जानी पैला धुर्कोटमा चढाइ गर्दा हातहतियार नभएका धुर्कोटका राजाले भीर टापूबाट हुंगा पल्टाई नोक्सान गर्न लागेकाले धुर्कोटका राजाको हातहतियार नभएको पक्का जानी ठहराई धुर्कोटको राजा बस्ने दरवारकोटदेखि दक्षिणपट्टि पहरा भीर भएकाले सो पहरा भीरतर्फ धुर्कोटका राजाले दृष्टि नदिने हुनाले सो भीर पहरामा आँसको भरेड खट बनाई अर्घाको फौज धुर्कोट दरवारमा पुऱ्याई हात-हतियार केही नगएकाले मेधासी राजा राजा आफै र निजका छोरा जयन्तराज, खड्गराज, वीरेन्द्रराज शाहहरूले मल्ल युद्ध गरी जिती वापस राज्य लिएका र खांचीमा पनि हतियार ली त्रिवेणी परेको तीर्थस्थान चुन्नावेसी गै मेधासी देवीको स्थापना गरी खांचीमा चढाई गर्दा खांचीका राजा भिड्नै नसकी हाला भएकाले खांची मगराकोटको उमरा गराई राखी खांची सर वापस भएकाले मेधासी राज शाहले जीवित छ्दै ३ भाइ छोरोमा जेठा जयन्तराज शाहलाई अर्घामा र माहिला खड्गराज शाहलाई धुर्कोटमा, कान्छा वीरेन्द्रराज शाहलाई खांचीमा राज्य दी माननीय अर्घा गराई मेधासी राज शाहा तीर्थ स्थान चुन्नावेसीमा तपस्या गरी रुमाधि भए । मल्ल-युद्धबाट धुर्कोट सर भएकाले मेधासी राज शाहका माहिला छोरा खड्गराज मल्लका सन्तान धुर्कोट नयाँगाउँमा छन् । कान्छा वीरेन्द्रराजका सन्तान खांची डिहीडाडामा छन् ।

अर्घाका राजा जयन्तराजका वंशहरू

अर्घामा राजा हुने जेठा जयन्तराज शाहपछि निजका छोरा अनन्तराज शाह राजा भए । अनन्तराज शाहले अर्घाबिसे विहार भन्ने ठाउँमा हिउँद ४ महीना बस्ने दरवार बनाए । सो दरवार हाल छैन । पुराना ईट

झिगटीका टुक्रासम्म अद्यापि देखिंदै छ । अनन्तराज शाह-पछि धनराज शाह राजा भए । निजले रतुवा भन्ने ठाउँमा पोखरी १ बनाएकाले हालसम्म सो पोखरीलाई राजाको पोखरा भन्ने नाउँ प्रचलित छ । धनराजपछि भूपतिराज शाह राजा भै मधेशबाट विकट बाटो बनाई हात्ती ल्याई पालेका हुनाले हालसम्म हात्तिसारको माटो चाहिएमा बाँधेको ठाउँ भनी माटो लिने काम गर्दछन् । भूपतिराजपछि नरदेवराज शाह, निजपछि निजका छोरा हटीराज शाह, हटीपछि निजका छोरा अहिवर्णराज शाह राजा भए । निज सं. १८३० शाके १६९५ मा परलोक हुँदा श्री राजा वीरकुमारराज शाह राजा भै अघि आफ्ना वंशले थामी आएको थिती थामी देव देवताको आज्ञा पूजा गरिआए । वीरकुमारका सहोदर भाइ धर्मराज शाहका छोरा धनराज शाह, निजका छोरा डिम्बध्वज साही, निजका छोरा उजीन्द्र साही, उजीन्द्रका छोरा हरिकुमार साही,* निजका छोरा त्रिपुरा साही, धंजु साही, निजहरूका छोरा हाल जीवितै रहेका बल बहादुर साही बालनरसि साही गोकीते साही जीवबहादुर साहीहरू अर्घा गहते भन्ने ठाउँमा छन् ।

शिवराजका पालादेखि वीरकुमारका

पालासम्मका अर्घाका अवशेष

चिह्नहरू

शिवराज शाहले बनाएको वीरकुमारसम्मले राज गरेको हरपील कोटको राजा बस्ने दरवार हाल केही छैन । विह्न ढिस्को छ । सो ३ चोक भएका पाटी पौवा देवालयदेखि पश्चिमपट्टि लमाइ गज २००० चौडाइ गज २० को मैदान सारै रमणीय छ । सो मैदानका अगल वगलमा प्रशस्त घर र श्री कुलायन देवीहरूका मन्दिरले साह्रै सोभायमान देखिएको छ । सो कालिकाको मन्दिर देखि पश्चिमपट्टि श्री खीमानन्द भुसालले स्थापना गरेका श्री हेम लक्ष्मीनारायणको मन्दिर पौवा छ । साह्रै रमाइलो छ । सो मैदानदेखि पश्चिमपट्टि हवाई स्टेशन बनाउन लायकको फाटक चौर छ । सो चौरदेखि दक्षिण पट्टि अघि राजा वीरकुमारले जनैपूर्णिमाका दिन जनै

पूजने मेला लाउने गरेको ठूलो अति मनोहर पोखरी छ । सो पोखरी अघि राजा वीरकुमारले बनाएको भन्दछन् । सो ठूलो चौरदेखि उत्तर पश्चिमपट्टि ओडारपानी भन्ने ठाउँमा राजा वीरकुमारका पालामा गारो बनाई माटाको छानु हाली बनेको ठूलो ओडारभित्रको अति मनोहर ४ कोठा भएको गुफा १ र अरू सहाय गुम्मा ओडारहरू र त्यसको अगलबगलमा श्री स्वामी सिद्धेश्वर, शशिधर प्रभु, श्री स्वामी लक्ष्मीनारायण प्रभुहरूको चर्ची बनाएका सो सिद्धगुफालेखि उत्तर छेडादेखि गैरासम्म र दिउमाडी र थाप्लादेखि पूर्वसम्मको अनेक किसिमका फलफूलले सोभायमान भएको फूलबारी र फूलबारीदेखि बाहिर पूर्वपट्टि तप्तकुण्ड, सिद्धकुण्ड र अरू पोखरीहरू छन् । गुफामा हाल श्री स्वामी जयकानन्द रही हरिभजन गर्नुहुन्छ । सोदेखि उत्तरपट्टि धवर्वाघाट भन्ने ठाउँमा पानीका धाराहरू छन्, त्यसदेखि उत्तर खन भन्ने मौजामा श्री शशिधर स्वामीहरूले स्थापना गर्नुभएका सिद्धगादी र कपिलेश्वर महादेवहरूका मन्दिर र ठूलो गुफा छ । सो गुफामा श्री योगेश्वरहरू हरबखत रूजू रही हरिभजन गरिरहन्छन् । योगीहरूलाई खान गुठी खेतले नपुगी भिक्षा गर्दछन् ।

अर्घाको मूलफुटा

सो अर्घा रजस्थलको पश्चिम भागमा मूलफुटा भन्ने पुरानो नाउँको एक मूल छ । त्यसमा वर्षा लागेपछि धाम लागेको या झरी नपरेको बखतमा मूल फुट्दा सबभन्दा पहिले मूल पानी आउने भ्वाङबाट तामाको पालामा बत्ती, बत्तीपछि गँभटो, गँभटोपछि सर्प, सर्पपछि पानी आउँछ भन्दछन् ।

अर्घाको त्रिवेणी तीर्थ र बाटो तथा

फाटक

अर्घा रजस्थलदेखि पूर्व १ कोस फरकमा चुत्राबेसी भन्ने ठूलो फाटक परेको ठाउँ छ । सो ठाउँ खाँचीको र अर्घाको पाहीमा छ । उत्तर भोटानतर्फ जाने र दक्षिण मधेश जाने पूर्व पश्चिम जाने ठूला मूलबाटार अरू अरू ठाउँमा जानेसमेत चौतर्फी बाटो र पद्मावती, भद्रावती, विद्यावतीसमेत ३ नदीको त्रिवेणी परेको छ ।

*जङ्गबहादुरको माथिको रुक्कापत्रमा चौतरिया हरिकुमार साही जिल्लाराईका सन्तान हुन् भनी लेखिएको छ । त्यसकारण राजा वीरकुमार शाह जिल्ला राईका वंशज हुन् भन्ने देखिन्छ ।

अर्घाको सतीदुङ्गा

सो ठाउँमा महाभारतको डांडोनगीच भै पूर्वभागको कुनाले ५।६ दिनको बाटो मुर्दा ल्याई काशीखण्ड भनी चुत्रावेसीमा ल्याई दाहसंस्कार गर्छन् । अधि अधिका राजाका पालामा सोही ठाउँमा सती पोल्ने गर्दथे । सती पोल्ने ठाउँमा दुङ्गा भएकाले सो दुङ्गालाई सतीदुङ्गा भन्दछन् । पर्वपर्वमा माघसंक्रान्ति, ग्रहण, एकादशी, शिव रात्री आदिमा लाखौं मानिस जम्मा हुन्छन् । अधि अर्घाका राजा मेधासीराजले मेधासी देवीको स्थापना गरेकोमा सो मन्दिर पाताल हुँदा सोही सट्टामा धनेश्वर भुसालले मेधासी देवीको मन्दिर पौवा बनाई पूजा गराई आएको काले दसैं आश्विन शुक्ल १२ का दिन मेला लाग्छ । ठाउँ फराकिलो र रमणीय छ ।

अर्घाको देवगुठीको व्यवस्था

अधि अर्घाका राजा शिवराज शाहले स्थापना गरेका देवताको पूजा राजा वीरकुमार शाह वासी प्रदेश गरे तापनि नेपाल सरकारबाट गुठी खेत जग्गासमेत सदर थामी बक्सेकोले पर्व पर्वका पूजामा पूजा, भजन, पुराण भएपछि वर्तमान श्री ५ महाराजाधिराजको नाम पुकारा गरी घोर शब्दले जय मनाउने गर्दछन् । पूजा गर्ने श्री ५ महाराजाधिराजका वारेस कर्ता भै बलबहादुर साही, चन्द्रबहादुर साही, गोकुते साहीहरूले सङ्कल्प लिने, पूजा गर्ने गर्दछन् ।

मन्दिर, सत्तल, पाटी, पौवा अधिका राजाले बनाएको पुरानु भै पाताल हुँदा मन्दिर १ पश्चिमपट्टिको पौवा रोमाखर भुसाल, पीताम्बर भुसालहरूले बनाएका र त्यसमा मन्दिरको गजूर सल्यानी राजा सेखबहादुरले चढाएका, अरू सत्तल, पाटी पौवाहरू पाताल हुँदा २२ सालमा एक पटक र ५१ सालमा अर्को पटक पाताल हुँदा, २ पटक श्री धनेश्वर भुसालले रोमाखर सहायता ली बनाई गजूरसमेत चढाएकामा पनि सो पाटी पौवा मन्दिरहरू हाल जीर्ण हुँदा बखत बखतमा पीताम्बर, दिलाराम' धर्मदण्डपाणि, बी. ताराप्रसाद मु. नारायण प्रसाद, लोकहरि भुसाल, पं.खुवीराम बाग्ले, मु. गुनबहादुर खड्का, खडानन्द वंजाडेहरूले कोशिशसाथ मर्मत गर्दछन् तापनि ९० सालको भूकंपले केही भत्केकोले बनाउनालाई भैरहेका सनद, लालमोहरबमोजिम अर्घा

जिल्लामा देवताको काममा गुहार माग्दा झाराटंटा गर्नु पर्दैन, ज्याला चाहिँ प्रजातन्त्र भयो भनी रैतीले झारा नदिने र उदारचित्त भई बनाई आएकोले बनाउन साव-गासले नभ्याइने भै सो मन्दिरहरू धाम्न मुस्किल भै रहेको छ । आजापूजालाई पनि अर्घा जिल्लाका रैतीले १ मूठी तेल मोल रु. ११ पैसा ली दिन्थे । हाल सो दिन पनि मुस्किल मात्र लागेका छन् तापनि बल्लबल्ल असूल गराई पूजा पुराण इत्यादि चलिआएको छ ।

अर्घामा मेला लाग्ने दिन

आश्विन शुक्ल पूर्णिमाका दिन ४०।५० हजार मानिस जंमा भै मेला लाग्छ । सो पूर्णिमालाई पश्चिम-तर्फका मानिसले अर्घाको पूर्णिमा भन्दछन् । भाद्र कृष्ण अष्टमीका दिन ४।५ हजारको मेला लाग्छ । श्री कृष्णको पूजा हुन्छ । शिवरात्रीका दिन रूरी पूजा भै २।३ हजार जति जंमा भै मेला लाग्छ । चैत्र शुक्ल नवमीका दिन श्री हेमलक्ष्मीनारायणको मेला लाग्छ । कार्तिक शुदि ३ का दिन ५।६ हजारको मेला लाग्छ । अति रमाइलो ठाउँ छ । अर्घामा आएका मानिसले अर्घामा यस्तो रमाइलो होला भन्ने ठानेका थिएनौं भनी साह्रै आश्चर्य मान्दछन् ।

सो मन्दिरमा अर्घेली राजाको काजी दुर्गादासको छोरा काजी बैकुंठ, बैकुंठका छोरा रघुपति, रघुपतिका छोरा धनेश्वर भूसाल भनेले राखिदिएको धातुको चैत्यमूर्ति छ ।

अर्घामैदानदेखि पश्चिमपट्टि रानीगैरा भन्ने एउटा ठूलो पोखरी छ । वरिपरि चौर भै बीचमा ठूलो पोखरी हुँदा साह्रै रमणीय छ । यो पोखरी अधि मेधासी राजाका छोरा खड्गराज साहीकी रानीले धुर्कोट जाने बखतमा खनी गएको हुन् भन्दछन् ।

अर्घाको घोर्लासी टुप्पा

अर्घा मैदानदेखि पश्चिमपट्टि मिलान १ पाउ फरक-मा उच्चा घोर्लासी भन्ने ठूलो पर्वत छ । पानी मानुपर्दा घोर्लासीका टुप्पामा गै सिद्ध पूजा गरी पानी माग्ने गर्छन् । सो घोर्लासी लेकमा र त्यसको मिलान उत्तरपट्टिको घेर भन्ने पर्वतमा तामाखानी सिसाखानी-समेत सिकेका खानी ढूला र खानी छन् ।

